

KONFIRMATIONSANORDNINGENS FIRE NEGATIONER

Religionspædagogisk konsulent og ph.d.-studerende, cand.theol.
et cand.pæd. Anna Døssing Gunnertoft

Resumé: Artiklen tager udgangspunkt i det juridisk forpligtende materiale, der danner grundlag for konfirmationen. Herigennem peges på fire negationer, som rummer en central problematik vedrørende konfirmationsteologi, kristendomssyn, kristen pædagogik og tilspørgslen/trosspørgsmålene. Et hovedspørgsmål bliver: Hvorledes er det muligt at gøre konfirmationsteologiske overvejelser af selvstændig natur på luthersk grund uden derved at afsvække dåbens betydning? Det analytiske greb til svaret ligger i balancen eller relationen mellem den såkaldte objektive og subjektive konfirmationsforståelse.

1. Juridisk forpligtende teologi

Det juridiske materiale, der fremlægges til diskussion og overvejelse, er hentet fra nu-gældende konfirmationslovgivning for den danske folkekirke (Anordning nr. 1024 af 24/9-2014). Hovedparten af det, der skal peges på, står dog ikke i selve anordningen, men i forarbejderne, der indgår i kommissionens indstilling benævnt Dåbsoplæring i folkekirken 2010. Dette værk indeholder ud over forarbejderne selve anordningen og en vejledning. Anordningen er juridisk bindende, mens vejledningen skal være »retningsgivende og inspirerende og støttende« (Dåbsoplæring 2010, 45). Ud fra en klassisk juridisk vurdering må også forarbejderne anses for juridisk bindende, idet de viser lovgivers hensigt.

Formålet med anordningen, der danner det juridiske grundlag for konfirmationen, er positivt, idet der sigtes på fortrolighed med den kristne tros elementære indhold,

kristent fællesskab og livsførelse (Anordning 2014, §1 stk 2). Men til min overraskelse stødte jeg i mit arbejde med formålets teologiske underbygning eller projekt på et mønster af fire vigtige negationer. Disse forekommer ikke i selve anordningen, men i forarbejderne bortset fra fjerde negation, der hører til det nyeste konfirmationsritual i forbindelse med tilspørgsel. Negationerne frembyder i kraft af deres karakter af nægtelser en problematik i forhold til centrale dele af lovmaterialet. Første negation frakender konfirmationen selvstændig teologi, og konfirmationen bliver herved noget, der kan undværes. Anden negation afviser mystik som noget, kristendommen bygger på, og tredje negation sætter konfirmationsforberedelse på linje med al anden pædagogik. Fjerde negation afsvækker konfirmandens tros-ja. Overfor denne problematik skal konsekvenserne af negationerne vurderes og gøres til genstand for analyse særligt gennem balancen mellem den såkaldte objektive og subjektive konfirmationsforståelse. Et hovedproblem må være formulering af selvstændige konfirmationsteologiske overvejelser, der ikke afsvækker dåbens betydning på luthersk grund, altså en selvstændig konfirmationsteologi.

2. Præsentation af de fire negationer

2.1 Første negation: Hvad konfirmationen ikke er

Konfirmationen har i en evangelisk luthersk kirke ingen selvstændig teologi, men er udtryk for dåbens teologi. Man kan ikke forestille sig en kirke uden dåb, men sagtens en kirke uden konfirmation som specifik rituel handling (Dåbsoplæring i folkekirken 2010, 25).

Således lyder den første negation. Her stilles spørgsmålstegn ved konfirmationen selv. Den har intet selvstændigt teologisk grundlag og kan undværes. Der er derfor ingen særlig konfirmationsteologi. Denne negation er den vigtigste, idet de andre negationer hænger sammen med den. Hele dåbsoplæringssystemet har konfirmationen som bærende og motiverende midtpunkt, idet konfirmationsforberedelsen ifølge ordets natur sigter mod denne kirkelige begivenhed. Her skal undervisning, indhold og tilrettelæggelse sikre den fornødne viden, der kræves for at kunne blive konfirmeret. Det kan være et problem, hvis det, som lovgivningen her handler om, og som engagerer 70 procent af en ungdomsårgang i Danmark, ikke kan underbygges med en selvstændig teologi.

Lovmaterialet gør altså ritualet teologisk betydningsløst som noget, der kan undværes. Herved fjernes konstruktionens vigtigste byggesten, og det hele kommer til at hænge i et teologisk ingenting. Dette står i skærende kontrast til den betydning, konfirmationen tillægges i befolkningen, som den ovenfor nævnte tilslutning tilkendegiver. Modsætningen skærpes yderligere, når den teologiske virkelighed, der udspilles i og omkring den kirkelige handling, træder frem i synlighed. Kontrasten står mellem det tænkte (at her sker der ikke noget teologisk) og det, der faktisk sker. Den teologi, der

udtrykkes gennem det, der gøres, »the enacted theology« (Schmidt og Helboe Johansen 2017, 377) modsiger en frakendelse af konfirmationsteologi. Det, der sker i det særlige ritual og ved konfirmationsgudstjenesten, må ses som den egentlige konfirmationsteologi fremfor de mere abstrakte betragtninger. Det er derfor ikke problemløst at sige, at det, der sker i konfirmationsgudstjenesten, uden videre sker i en hvilken som helst anden gudstjeneste, idet ceremonien og de særlige handlinger, som er enestående for konfirmationsgudstjenesten, er udtryk for en særlig teologi henvist til denne dag. Når 1736-anordningen henviser til den fornyede pagt, må det være Guds fornyelse (objektiv forståelse) og konfirmandens fornyelse (subjektiv forståelse), idet pagten (diatheke) udgøres af to parter (Lindhardt 1936, 43).

Baggrunden for negationen er Luthers forkastelse af den katolske firmelse, hvis betydning er godkendelse og velsignelse af »konfirmanden«. Det var kirken i skikkelse af biskoppen, der på Guds vegne overbragte denne accept til den bekendende troende, hvis medlemskab af Guds familie nu var fuldgyldigt og beseglet af Helligånden (Lindhardt 1936, 3). Der var således tale om et sakramente, og her siger Luther fra. Han kan nok acceptere, at bøn og håndspålæggelse kan virke en velsignelse, men det står ikke klart, hvad denne velsignelse kan betyde. Han siger dog, at den ikke kan betyde frelse, og selvom den kan have sakramental fremtræden, er den ikke noget sakramente. Han tillægger ikke desto mindre velsignelsen en betydning.

weswegen es genügt, die Firmung als kirchlichen Brauch oder sakramentale Zeremonie einzustufen – vergleichbar den übrigen Zeremonien wie der Weihe des Wassers und anderer Dinge. Denn wenn jede andere Kreatur geheiligt wird durch Wort und Gebet, warum sollte dadurch nicht erst recht der Mensch geheiligt werden? Darum darf man sie aber noch nicht als Sakramente des Glaubens bezeichnen, denn es fehlt ihnen Gottes Verheissung. Und sie bewirken auch nicht die Seligkeit. Sakramente aber retten diejenigen, die der göttlichen Verheissung glauben. (Luther 1520, WA 550, 315).

Der er efter Luthers mening ikke nogen skriftmæssig begrundelse for handlingen og ingen særlig indstiftelse fra Kristus. Velsignelsens indhold defineres således ved negativ afgrænsning. Positivt kan den dog være opbyggelig og af pædagogisk værdi.

Når Luther sidestiller konfirmationsbønnen og velsignelse med anden bøn for personer og fralægger den frelsesbetydning, må han alene sigte på det oprindelige frelses-tilsagn i dåben (Luther 1520, WA 550, 315). Men konfirmationsbønnen kan ses som en genoprettelse af dette forhold ved fornyelse af dåbspagten (Anordning af 1736, stk. 11). Dette kan i praksis betyde syndsforladelsestilsagn (frelse) i lighed med håndspålæggelsen i forbindelse med skriftemål.

Luthers løsning forekom fra begyndelsen utilstrækkelig. Det første svar på denne kritik var katekismen (1529), som i reformationens hjemland fulgtes op af en refor-

matorisk konfirmation ved især Martin Bucer, der vendte tilbage til katolsk tankegang med skriftmæssig begrundelse (Acta 8, 14-20), meddelelse af Helligånd og læren om et åndeligt gennembrud i lighed med de såkaldte sværmere, og som i øvrigt også ses hos humanisten Erasmus, der her var talsmand for en reform af den katolske firmelse (Hvas 1987, 9). Udviklingen afsluttedes med udarbejdelsen af et komplet konfirmationsritual i 1545 underskrevet af Melancton og Luther (Hvas 1987, 12). I Danmark skulle der gå 200 år fra reformationens indførelse i 1536 til konfirmationsanordningen af 1736.

Pietismen indførte konfirmationen i Danmark med en teologisk begrundelse, en særlig konfirmationsteologi. Denne indeholdt læren om et trosgennembrud, der betød en »Hiertens og Sindets Forvandling« (Anordning 1736, stk. 4). Dette sidste blev forstået på to måder. Først var det noget, som virkedes af Gud i konfirmationen (den såkaldte objektive konfirmation). Den anden del var den unges bekræftelse (konfirmationsløfte og ja-ord), som sås i sammenhæng med Guds handling. Konfirmandens del betegnes sædvanligvis som den subjektive konfirmation. Begge dele var ifølge P.G. Lindhardt tilstede i den pietistiske konfirmationsteologi (Lindhardt 1936, 43), og det teologiske grundlag bevaredes op til 1909-ordningen, hvor fremtrædende kirkefolk som Ussing og Götsche fastholdt især den objektive konfirmation ved henvisning til velsignelsen (Betænkning nr. 1100 1987, 21,31).

Den nuværende ordning bryder med denne tradition og griber tilbage til Luther, således at konfirmationen frakendes en særlig teologi. Men herved opstår et problem, der kan illustreres således med følgende tænkte situation fra konfirmandstuen:

Præsten siger til sine konfirmander: »Når I bliver konfirmerede i kirken, betyder det ingenting i kirkelig forstand. I får ingenting i kirken, for vi kan ikke give jer noget, I har i forvejen, fordi I er døbt. Det ser ganske vist ud som om, I får noget. Gudstjenesten er speciel, og den er flot, men det er bare en højmesse, der er peppet op. I får nok en velsignelse, og det kommer til at se flot ud deroppe ved alteret for hver af jer, men den velsignelse giver ikke mere, end I allerede har fået og vil kunne få ved enhver gudstjeneste. I får altså ikke noget, for konfirmationen er kirkeligt unødvendig. Til gengæld har I noget i jeres dåb, og det skal I høre om i konfirmationsforberedelsen, som er vigtig, fordi det hører med til dåben, at man får en oplæring om den og det, den indebærer.«

Det kan ganske vist tænkes, at en præst vil sige noget i den retning i en modificeret udgave. Det er dog næppe tænkeligt, at konfirmanderne vil kunne forstå meningen hermed, idet der stilles betingelser for at kunne konfirmeres,¹ og konfirmationen i hele sin fremtræden må give indtryk af at være noget specielt, der lægger op til en særlig åndelig erfaring af at få noget givet, som skiller sig ud fra den sædvanlige gudstjenestelige praksis (Schweitzer 2017, 216-218).

Det strider også mod al pædagogisk tænkning at tale det ned, der skal formidles. Snarere er det her vejen at løfte forventningerne og skabe interesse og dermed motivation for at blive ført ind i lærestoffet. I konfirmationens tilfælde er det ovenikøbet således, at høje forventninger kan være til stede hos mange af de unge (Christensen 2010,

116). Derfor er anordningens tale om konfirmationens manglende teologiske relevans så ubærlig, at nogle præster nødes til at fylde noget i tomrummet som for eksempel betoningen af konfirmationens objektive element.

2.2 Anden negation: Hvad kristendom ikke er

Kristendommen er ikke en religion, der bygger på indre mystik, men er båret af et ord, der vil høres og forstås for at kunne blive levet (Dåbsoplæring i folkekirken 2010, 10).

Anden negation består af to dele, der er således forbundne, at de skal læses sammen. Første sætning om ikke at bygge på mystik suppleres af anden sætning, som bekræfter nægtelsen i den foregående. I modsætning til at være en religion bygget på indre mystik er kristendom et ord, der vil høres og forstås for at blive levet. Måske er meningen med hele konstruktionen at sige noget positivt om, hvad kristendom er, men udgangspunktet er en nægtelse, og denne vil problematisere det positive udsagn. Ordet vil nok høres, forstås og leves, men hele denne udvikling må rumme indre mystik. At høre og forstå er ikke en ren intellektuel sag, hvis den skal resultere i liv i kristen forstand. Ånden må gøre ordet levende, om det skal skabe levet kristendom.

2.2.1 Det åndelige gennembrud

Anordningens afvisning af mystik har reminiscenser fra den rolle, det såkaldte åndelige gennembrud historisk har i forbindelse med konfirmationsforberedelse og konfirmation. Fænomenet ses som nævnt i forbindelse med Bucers tanker om den reformatoriske konfirmation og kan også findes hos Erasmus i forbindelse med overvejelser om reform af firmelsen på katolsk grund (Hvas 1987, 7). Mere bredt ses det åndelige gennembrud i en række rørelser gennem tiden, også hos mere moderne vækkelsesbevægelser og er for eksempel skildret som personlige oplevelser af Grundtvig (DDS 33,3) og Kierkegaard (Jansen 2016, 11).

Det mystiske elements særlige tilknytning til konfirmationen kan ligge i, at fænomenet rummer både et subjektivt og objektivt moment, hvilket kan illustreres med salmen »Du Herre Krist« af Hans Christensen Sthen (DDS 52) skrevet 1588 under den lutherske ortodoksi. Det subjektive ses især i linjerne fra vers 4: »Jeg være vil / o Jesus mild / hvor du mig helst vil have.« Ordene udtrykker den subjektive hengivelse til Jesu vilje, mens det mere objektive kommer frem i samme vers: »Jeg lukker ind i sjæl og sind / dig Herre min / med al din nådegave.« Her er forventningen om »al din nådegave« opfyldt med Jesu komme til den bedende. Med Jesu handling følger oplevelsen af vished i vers 5: »Da ved jeg vist / o Jesus Krist / du vil mig ej forlade.« Der kan tales om en dobbeltbevægelse, hvorved overgivelsen til Jesu vilje (det subjektive) medfører gaven ovenfra (det objektive) med troserkendelse, indsigt og kraft til at leve det nye liv. Man kan også

forestille sig en omvendt orden, nemlig at det objektive kommer før det subjektive eller måske, at det opleves således. Anordningens afvisning af at bygge på mystik kan bero på antivækkelsestænkning eller afstandtagen fra den religiøse oplevelse som i rationalistisk tænkning.

Om kristen mystik kan der henvises til hemmeligheden (mysteriet) hos Paulus med ordene »Kristus i jer« (Kol. 1, 27). Her ses det mystiske element som Guds gerning i de troende. Kristendommen er her ikke kun objektiv viden, men snarere et personligt forhold til Kristus. Dette forhold finder udtryk adskillige steder i salmebogens poesi.

Som det forstås af Paulus-citatet, der kan suppleres af andre bibelsteder, har mystik fra begyndelsen været en væsentlig del af kristendommen og er trådt tydeligt frem periodevist op gennem kirkehistorien. Pietismen er en del af dette billede, men mystikken var også synlig i luthersk ortodoksi, som vist i Sthens salme citeret ovenfor. Senere ses noget tilsvarende hos Grundtvig (for eksempel DDS 33 vers 3) eller i Ingemanns paninteisme, hvor Guds kærlighed opleves som værende til stede i alt det skabte. Men også nutidens teologiske tænkning ser Helligånden som forudsætning for troen, der således er noget underfuldt (Søltoft 2018, 118). Hvis Jesu ord om at være til stede, hvor to eller tre er forsamlet, tages for pålydende, har gudstjenesten også sin mystik. I konfirmationsforberedelsen kan det være en nutidig forståelse, at præsten ikke står alene med konfirmanden, men en tredje person er til stede, således at troen bliver muligjort.

2.3 Tredje negation: Hvad kirkelig eller kristen pædagogik ikke er

Der findes ikke en særlig kirkelig eller kristen pædagogik (Dåbsoplæring 2010, 31).

Tredje negation må ses sammen med, at konfirmationsforberedelsen sker med et gudstjenesteligt fortegn, således at undervisningen finder sted i kirkelige omgivelser (konfirmationsstue og kirke), og at forberedelsen indbefatter kirkegang og deltagelse i bøn, salmesang, ritualer mv. Dette modificerer dog ikke nødvendigvis negationen, idet mange andre former for læring finder sted i et særligt miljø med genstande eller artefakter af særlig betydning for såvel indlæring som delagtighed i forholdene omkring det, der skal læres. I 1736-ordningen ansås forberedelsen og dermed den kristne pædagogik som noget andet end al anden undervisning, og denne anderledeshed stammer fra forestillingen om samarbejde med guddommelige kræfter af mystisk art. Der kan tales om helligåndspædagogik (Nærvig Petersen 2017). I stk. 4 i 1736-anordningen står der om undervisningens formål, at børnene skal »bringes til en sand Hiertens og Sinds Forandring«. Dette udtrykker den tradition, den nuværende anordning står i, men i og med at den er blevet modificeret, er dette måske grundlaget for, at man ikke længere anerkender en særlig kristen pædagogik.

I 1736-forordningen om konfirmationen forudsættes det, at præsten kan gå bag om den enkelte konfirmands forståelse og spørge vedkommende, om denne selv personligt

har erfaret sagen som sin egen oplevelse. Med erfaringen menes der, at konfirmanderne har mærket den pågældende sandhed indeni sig, »om de ikke har erfaret og mærket noget af den eller den sandhedskraft på deres sjæle« (Artikel 7). At en sådan erkendelse skulle kunne lade sig gøre, var en selvfølge for pietisterne. Det hørte med til pietistisk tankegang, at mange af de fremtrædende personer kunne berette om selv at have haft sådanne oplevelser som erfaringsbevis for troen (jf. 2. Kor. 13, 5). Ifølge denne tankegang stod præsten ikke alene i sin undervisning, men skulle samvirke med en påvirkning af åndelig art. Herved kunne den enkelte få erkendelse af budskabets sandhed gennem en slags personlig åbenbaring, der så at sige kunne gennemlyse sindet og skabe en fast overbevisning.

Denne form for pædagogik hørte pietismen til og afspejlede en ganske anden tillid til, hvad der er pædagogisk muligt, end det er tilfældet i dag, eller som synes forsvarlig i nutidens tankegang. Arbejds måden blev også kritiseret i samtiden. I sin betænkning til 1736-forordningen skriver biskop Worms, at han ikke forstod, hvorledes præsten »skal få et barn til at udtale sig om, hvad det har mærket af bod og tro hos sig selv« (Danstrup og Koch 1965, 239). En sådan indvending er forståelig, men fuldstændig afvise den gamle forordnings forestillinger om tilegnelse af et evangelisk budskab kan man vel næppe, for det ville være en fornægtelse af Helligåndens virke ved forkyndelsen.

Anden og tredje negation er beslægtede, idet anden negation afviser, at kristendom bygger på mystik, og tredje negation siger, at en særlig kristen pædagogik ikke findes. Begge negationer synes at udelukke Helligåndens virksomhed, men i kristen pædagogik er det Helligånden, der gør forskellen. Der må være en slags bagtæppe bag al kirkelig undervisning, idet det her må forudsættes, at en tredje part er til stede for at skabe troen. Det er det særlige, som gør, at der kan tales om helligåndspædagogik. Dette udelukker ikke, at noget tilsvarende kan finde sted i al anden pædagogisk sammenhæng, eller at der kan tænkes kirkelig pædagogik, hvor det ikke forekommer. Men hovedreglen må være, at hvor det kristne evangelium formidles, virker det trosbefordrende element ved Helligånden til forskel fra pædagogik i almindelighed.

2.4 Den fjerde negation: Hvd konfirmandens ja ikke er

Den fjerde negation drejer sig om konfirmandens svar på trosspørgsmålene. Her forudsætter handlingen oprindeligt et ja, men ud fra nutidens unges tankeverden og deres manglende kendskab til og indlevelse i kristendom er afkrævningen af et sådant ja problematisk. Dette løstes ved 1909-ordningen således, at spørgsmålene kan fravælges. Imidlertid har det vist sig, at mange unge gerne vil sige ja. Ifølge betænkning nr. 1100 af 1987 har en undersøgelse ved Haderslev domsogn om konfirmandernes mening om konfirmation med tilspørgsel eller uden givet det resultat, at såvel konfirmander som forældre næsten enstemmigt foretrak brug af tilspørgsel (Betænkning nr. 1100 1987, 27). I samme betænkning siger Ingrid Schrøder-Hansen, at man ved at betone Guds gerning i konfirmationen (objektiv forståelse) på bekostning af konfirmandernes med-

virken kan stå over for spørgsmålet fra de unge: »Hvad er vi så her for?«, eller »hvorfor må vi ikke sige noget?« (Schrøder-Hansen 1987, 31). Der er næppe heller tvivl om, at flere præster er gået over til konfirmation med tilspørgsel, fordi konfirmanderne ønsker at give svar.

Problemet er så, om nutidens konfirmander i et sekulært samfund har den rette forudsætning for at kunne svare ja til trosspørgsmålene. Dette problem søger Schrøder-Hansen at løse med det, der kunne kaldes den fjerde negation: Hvordan svarer man ja uden at sige ja til noget, man endnu ikke har forudsætning for at kunne bekræfte? Altså at sige ja uden at sige ja.

Schrøder-Hansen finder frem til et løsningsforslag, der har plads i den seneste lovgivning. I stedet for tilspørgslen indledt med »Tror du på ...?« foreslår hun, at spørgsmålet skal lyde: »Vil du konfirmeres i den kristne tro?« (Schrøder-Hansen 1987, 33). Konfirmanderne har herefter efter Schrøder-Hansens skøn en mulighed for at svare ja til noget, de kan stå inde for, selvom de ikke er afklarede nok til at svare på trosspørgsmål. Betydningen er her, at der siges ja til at styrkes i eller bekræftes i den kristne tro. Hermed løftes konfirmanderne ud af det problem at skulle svare ja til noget, de endnu ikke forstår eller kan stå inde for, men kan alligevel bekræfte et positivt forhold til kristendom og udtrykke et ønske om, at dette forhold må styrkes. Det bliver muligt at sige ja, uden at det bliver en bekendelse af troen, altså at sige ja uden at sige ja til det, konfirmation og forberedelse drejer sig om. Det spørgsmål melder sig dog, om ikke forsøget på at gengive det subjektive (konfirmandens svar) sin plads forfejles, idet der ikke er tale om noget egentligt trossvar. Det subjektive element synes stadig svækket eller næsten helt forsvundet.

Forslaget passer til det, der i øvrigt siges om formålet med konfirmationsforberedelsen i lovmaterialet. Man vil nå til fortrolighed med kristendom og skabe en forståelse heraf ved at bygge bro til de unges livsverden, men det siges ikke, at de unge skal nå så vidt, at man kan opfordre dem til at sige ja til budskabet som udtryk for tro. Det virker i denne sammenhæng mærkeligt, at man i det juridiske materiale taler om, at konfirmanderne kan ses i menigheden som myndige kristne (Dåbsoplæring 2010, 26). Må en sådan myndighed ikke i det mindste bero på, at vedkommende selv har kunnet tage stilling til, om vedkommende hører hjemme i den kristne tro?

I lyset af den fjerde negation kan konturerne af en femte negation anes. Den vil i så fald handle om det overordnede formål med konfirmationsforberedelsen §1 stk. 2 og §3 i anordningen af 2014. Formålet er at formidle kendskab til kirke og kristendom. Kendskab og fortrolighed er dog ikke accept, og metoden henviser ikke til troen som sådan. Kort sagt, der tales ikke om at gøre de unge til kristne eller disciple. Det ser ud, som om man går i retning af et sådant mål, men standser inden målstregen. Måske vil svaret være, at dette sidste alene er Åndens opgave. Så kan det dog undre, at det siges i anden negation, at troen ikke bygger på mystik.

3. Overvejelser om problemløsning

Negationerne har et brud med traditionen til fælles. Det er tydeligt i afvisningen af mystik og udvandingen af konfirmandernes trosbekræftelse. Det første kan måske tilskrives en rationalistisk teologi og det andet en tilpasning til de vilkår, tiden giver. Men første negation om selve konfirmationen indtager en særstilling. Den er ikke et traditionsbrud på samme måde, som de andre negationer, for den griber tilbage til Luther og reformationens begyndelse. På den anden side er den et brud med Bucers reformatoriske konfirmation² og det, der senere fulgte efter i Danmark med pietismen og 1800-tallets vækkelsesteologi. Det er som nævnt denne første negation, der er den væsentligste, for de andre er tilknyttet den, og det er dens frakendelse af konfirmationens selvstændige teologi og konfirmationens deraf følgende unødvendighed, der er det grundlæggende problem, hvor behovet for en løsning trænger sig på. I denne forbindelse skal der gøres nogle overvejelser over forholdet mellem dåb og konfirmation samt et tilbageblik på 1800-tallets løsningsforsøg og det, der skete ved den skelsættende 1909-ordning. Afslutningsvist skal nogle af nutidens løsningsforsøg undersøges.

3.1 Konfirmationsteologiske overvejelser

3.1.1 Forholdet mellem dåb og konfirmation

Konfirmationens manglende teologiske tyngde i forhold til dåben er problemet, idet der således opstår et misforhold mellem det, der siges om konfirmationen (at den kan undværes), og det, som udtrykkes gennem praksis og oplevelse (at noget teologisk væsentligt sker med konfirmanden). Hvis dette problem skal løses, må der tages udgangspunkt i dåben. Den rummer ganske rigtigt hele sagen (genfødsel, frelse, modtagelse af ånden og indtræden i kirken som Guds rige). Ikke desto mindre kan dåben ikke ses uden oplæring og den deraf følgende bekendelse og hengivelse til Kristus. Dette var tydeligt i oldkirken, da der var tale om voksendåb ud fra missionssituationen, men det må også gælde barnedåben, hvilket ses ud fra anerkendelsen af dåbsoplæringens teologiske nødvendighed. Det er hermed tilkendegivet, at selvom dåben er fuldstændig i dåbsøjeblikket, vil den som barnedåb kræve opfølgning på linje med andet, forældrene gør for barnet. Det bliver for eksempel dansk statsborger på grund af forældrenes tilhørsforhold, men denne retlighed bliver senere aktuel som noget, barnet bevidst indføres i. På samme måde er dåben indføring i Guds rige, og hvad dette indebærer, må senere meddeles den døbte til modtagelse og efterlevelse. Med hensyn til det, der følger efter dåben med barnets opvækst, må der altså føjes noget til dåben, så den forbliver komplet eller fuldstændig. Luther ville ikke, at nogen skulle have adgang til nadveren uden oplæring, som skulle være tilegnet og modtaget med et tilsagn som noget forpligtende (jf. Confessio Augustana art. XXV).

3.1.2 En vej til en selvstændig konfirmationsteologi

Forståelsen af forholdet mellem dåb og konfirmation er afgørende, når en konfirmationsteologi skal bestemmes, og netop her sker der en afsporing straks ved udgangspunktet i lov materialet. Det hedder, at dåben som »frelseshandling rummer alt, hvad der er nødvendigt for et menneske til frelse« (2010, 25). Udsagnet er ikke forkert i og for sig, men i sammenhængen, der vedrører forholdet mellem dåb og konfirmation, bliver det misvisende. Det betyder her, at eftersom dåben rummer alt det, der er af betydning for frelsen i forbindelse med det at blive kristen, er der intet tilbage til konfirmationen og heller ikke til oplæringen. Dåben som barnedåb rummer nok alt i dåbsøjeblikket, men den kan ikke stå alene uden efterfølgende dåbsundervisning, således som det også siges i det juridiske materiale (2010, 26). Ses dåben isoleret og trukket ud af denne sammenhæng, kan den blive overbetonet som selvvirkende (*ex opere operato*), hvilket reformatoren forkastede (Johansen 2009, 122). Dåben er en del af den kristne initiering. Matt. 28, 18-20 er ikke kun en dåbsbefaling, men en befaling om »at gøre disciple«, der vil holde det, som er befalet af Jesus. Skal der argumenteres for en konfirmationsteologi, hører den hjemme sammen med undervisningen, der så med rette benævnes konfirmationsforberedelse. Denne viser nok tilbage til dåbens indhold, men ikke kun som noget, der skal kendes som en slags pensum, men som noget, der skal resultere i et engagement eller commitment, der vil leve Kristi befalinger ud. Dette sidste må indebære noget uafviseligt, en offentligt bekendelse, som det sker i konfirmationen. Det må også indbefatte en bevidst modtagelse af dåbens tilsagn og gave, nemlig frelsen og Helligånden gennem forbøn (Acta 2, 18). Dette kan naturligvis finde sted på anden måde end ved det kirkelige ritual, men må i så fald rumme det samme, nemlig forberedende undervisning, accept, offentlig bekendelse og (for)bøn til modtagelse af det, der er givet ved dåben.

3.1.3 Målet er discipelskab³

Ser man nærmere på denne tankegang, er konfirmationsforberedelse, konfirmation og dåb sammenhængende begivenheder i den kristne initiation. Dåbsoplæringen er her discipelskabsoplæring, der ikke kun er kundskabsmeddelelse, men er læring med det mål, at de oplærte skal holde Jesu befalinger. Således bliver det hele set som en indføringsproces, hvor dåben nok er fuldkommen som indledning, men oplæring og forståelse må være det næste skridt, mens forbøn og bekendelse (konfirmation) kan blive afslutningen på det, der kunne kaldes discipelgørelse. Således vil 1736-ordningen kunne forstås. Her er dåben såvel som velsignelsen med hele sit indhold også en forpligtelse. Formidlingen sker ved konfirmationsforberedelse, der sigter på en modtagelse af et åndeligt gennembrud, »en sand Hiertens og Sinds Forandring« (Anordning 1736, stk 4), som så formelt og reelt bibringes gennem den kirkelige handling med bekendelse og bekræftelse (konfirmation). Der er tale om både konfirmandens ja og Guds gerning, confirmandes og confirmandes (Lindhardt 1936, 43). Gud bekræfter konfirmanden, der igen oplever denne bekræftelse som en anerkendelse af det givne ja.

3.2 Løsningsbestræbelser i 1800-tallets vækkelser

1800-tallets vækkelsesteologi rummer ikke noget brud med den subjektive/objektive konfirmationsforståelse, som sigter mod en konfirmationsteologisk løsning. Konfirmationsløftet fastholdtes ikke kun af ledende personligheder som Grundtvig og Vilhelm Beck, men også af Otto Møller, Gylling, der i sin pietismekritik fremførte negative synspunkter om konfirmationens subjektive element (Hvas1987, 19). Vilhelm Becks understregning af den objektive konfirmation kan måske forstås som et svar på Møllers kritik. Her flytter Beck det objektive element frem til konfirmationsaltergangen (Beck 1902, 5). Beck understreger Guds gerning ved at sige, at ved altergangen vil Herren selv konfirmere (bekræfte) de unge (Beck 1902, 216). Forudsætningen er dog, at konfirmanderne forud vil være Guds børn ved troen (det subjektive element). Det personlige gennembrud til tro er det samlede formål, siger Lodberg Hvas herom (Hvas 1987, 20). Oplevelsen af dette gennembrud kan så hos Beck være knyttet til konfirmationsaltergangen, mens den hos Grundtvig sker i forbindelse med håndspåleggelsen ved konfirmationen. Dette ses fra konfirmationssalmen »Han, som på jorden bejler.« (DDS 479). Her ligger det subjektive i ordene »Når vi kun vil« og det objektive i beseglingen, hvor Grundtvig griber tilbage bag om firmelsen til oldkirken. Besegling kan have forskellig betydning, men må her ses som åndsmeddelelse. Ordene »Han døber med den Helligånd«, er her ikke kun henvisning til barnedåben, men til konfirmationsøjeblikkets bekræftelse fra Gud af konfirmanden i et åndeligt gennembrud. Selvom det subjektive element er med, lægges vægten på det objektive. For så vidt »hånden« er metafor for konfirmationsøjeblikket, er det den, der »lukker op Guds-haven« (vers 3) og »Den hånd hvert hoved kroner med evighedsens guld« (vers 4). At der er tale om konfirmationen ses fra vers 3, hvor hånden »fører os til Herrens bord, med hjertet og munden at smage nådens ord«.

Det subjektive element ligger ligefor hos Vilhelm Beck og er en selvfølge, men af polemiske grunde understreger han det objektive element og gør det ubestrideligt ved at flytte det til altergangen, som er et egentligt sakramente. Grundtvig derimod har ingen besværligheder med det subjektive element og vedgår det åbenlyst med ordene »Når vi kun vil«. Hos begge er det subjektive element repræsenteret ved ja-svar til trosspørgsmålne, og konfirmationsløftet er en nødvendighed. Således bevaredes synspunkter fra 1736-forordningen om trosspørgsmålne og konfirmationsløftet (det subjektive) og det objektive (Guds bekræftelse af konfirmanden) i enighed hos de to førende vækkelsesretninger i 1800-tallet. Bruddet med denne linje skal først ses med 1909-ordningen, som blev skelsættende.

3.3 1909-ordningen

I 1909 var man på grund af urbaniseringen og de derved fremkomne store og uoverskuelige menigheder i København nødt til at erkende, at præsterne ikke her kunne have personligt kendskab til hver enkelt konfirmand. Skulle konfirmationsordningen bibeholdes, som det ønskedes i befolkningen, måtte der ske en ændring, hvis konfirmationen

skulle reddes. Det kirkelige udvalg nåede frem til, at konfirmandløftet skulle afskaffes eller alene være en mulighed. Det blev muligt fortsat at sige ja til trosspørgsmålene, men dette kunne fravælges, og i stedet kunne de unge konfirmeres uden at afgive noget svar.⁴ Udtalelser fra højrefløjten hos teologerne tyder på, at redningen af konfirmationen også omfattede bibeholdelse af konfirmationens objektive element, Guds handling og bekræftelse. Ifølge betænkning nr. 1100 af 1987 citerer Lodberg Hvas en udtalelse af Johannes Gøtzche, hvor det hedder om 1909-ordningen, at »Højtideligheden i Kirken har sit Knudepunkt i, ikke hvad de unge kan præstere, men i den Velsignelse, der udtales over dem« (Betænkning nr. 1100 1987, 21). I samme betænkning henviser Ingrid Schrøder-Hansen til en udtalelse af Ussing fra Det kirkelige udvalg: »Vi er jo dog mere eller mindre vendt tilbage til den ældre og gode lutherske Betragtning, at det væsentlige i Konfirmationen er dens objektive Side, Kirkens Forbøn og Velsignelse, hvorved Dåbens Nåde og Tilsagn bekræftes [...]« (Betænkning nr. 1100 1987, 31).

Den løsning, der fremgår af svarene fra såvel Ussing som Götzsche, lægger vægt på det objektive syn. Dette har haft betydning også for præsters nutidige syn på konfirmationen og dens teologiske begrundelse og kan forekomme som et entydigt objektivt syn, mener Schrøder-Hansen (1987, 31). Det er her ikke konfirmanderne, men Gud, der bekræfter konfirmanderne i deres tilhørsforhold til ham, således som det er tilsagt dem i dåben.

3.4 Nutidige løsningsforsøg

3.4.1 Den objektive konfirmation

Den løsning, jeg i mit arbejde som religionspædagogisk konsulent oftest har mødt blandt præster, er en henvisning til den objektive konfirmation, hvor det ikke er konfirmanden, men Gud, der er handlingens subjekt (Schrøder-Hansen 1987, 31). Men hvordan forene den objektive løsning med Luthers synspunkt, der ligger på linje med lovmaterialelets overflødiggørelse af konfirmationen? Svaret kan ligge i den tanke, at selvom der ikke menes at ske noget særligt i konfirmationen, må den i det mindste indeholde det, der kan fås ved gudstjenester i almindelighed. Ganske vist bringer konfirmationen ikke frelse som dåben, men syndernes forladelse kan dog fås her som ved gudstjenester i almindelighed. Velsignelsen kan på linje med velsignelsen ved andre gudstjenester bringe konfirmanderne noget fra Gud, uden at det klargøres nærmere, hvad dette noget kan være. Det kan også formuleres således, at i alle gudstjenester fremtræder Guds nådestilsagn, og vi har løftet om, at Jesus selv vil være til stede i blandt os. Det afgørende er, at det, som er givet i dåben, bliver bekræftet ved enhver gudstjeneste.

Problemet ved denne løsning er, at den generaliserer det, som skal fremtræde specifikt til den enkelte. I diskussionen om vielse af to af samme køn blev det samme argument brugt. Her blev det hævdet, at det var nok at henvise til kirken, hvor parret kunne gå til en hvilken som helst højmesse, hvis de ønskede velsignelse. Men dette svar rammer ved siden af. Det var jo den særlige velsignelse til deres særlige behov, bønner for

deres særlige situation, der var ønsket. Spredt man det særlige ud over det generelle, er der fare for at gøre det til ingenting. Hvis alle dage holdes lige hellige, bliver der intet tilbage af helligheden, og ingen dage vil være hellige. Helligheden i vores ufuldstændige verden må knyttes til det særlige for at opleves og forstås. Vil man derfor advokere den objektive konfirmation, må konfirmationen være den særlige velsignelse.

Der er intet i vejen for, at konfirmationsbønnen kan ligne firmelsen i den forstand, at den bringer kraft til at leve det kristne liv. Dette fratager ikke dåben noget, og det gør det heller ikke, om man som i nogle af de reformatoriske konfirmationsritualer beder om Helligånden til konfirmanden (Lindhardt 1936, 7). Det sker heller ikke i 1736-forordningen, hvor det hedder i den efterfølgende bøn: »Dine Tienere have ved Haands Paalæggelse, velsignet dem og indbudet Den Helligaand at formere sine Gaver over dem og i dem« (fra bønnen efter konfirmationen). Dette minder ganske vist om firmelsen, men selvom helligåndsgaven skal ses sammen med dåben (Acta 2, 38), kan der altid bedes om fornyelse heraf, især ved særlige anledninger som konfirmation, bryllup og ordination. At alt dette er betinget af dåben, gør ikke dåben mindre, snarere tværtimod.

Luther fastholder, at bøn for en person ikke frelser i den forstand, dåben frelser. Men frelsen er ingen permanent tilstand, og er den en gang givet i dåben, kan den gives på ny, det vil sige, at den fornyes, hvis den er mistet. Det er dette forhold, der gør, at Luther havde svært ved at se bort fra boden som sakramente. Her tilsiges syndernes forladelse umiddelbart, og dette kan gøres når som helst. Men hellige handlinger som for eksempel konfirmation eller ordination, der ikke er sakramenter, gentages ikke gerne. De er særlige lejligheder med en tilknyttet særlig velsignelse. Ret forstået er der således mulighed for at anse konfirmationen som objektiv. Denne objektivitet er dog ikke betinget af det særlige ritual, men må kunne opnås ved andre måder ved særlig bøn og offentlig bekendelse.

3.4.2 Den subjektive konfirmation

Børns Confirmation eller offentlige Bekræftelse udi den dem i Daabens skienkte Naade (1736-forordningen, forordet).

Umiddelbart giver den subjektive konfirmation ikke mening som teologisk grundlag i en luthersk kontekst, fordi den ses som en menneskelig gerning. Men hemmeligheden ved den offentlige bekendelse er, at den åbner døren til velsignelsens rum. »Med munden bekender vi til frelse« hedder det hos Paulus (Rom. 10,10). I konfirmandens ja-ord er en vedkendelse til Kristus, som igen betyder en vedkendelse af den bekendende i himmelen hos Gud (Matt. 10, 32). Bekendelsen er tillige en offentlig tilkendegivelse af konfirmandernes tilhørsforhold til menigheden, som ved sit nærvær i kirken modtager de unge, og som fællesskab er en slags med-subjekt i trostilkendegivelsen. Endelig er den en personlig vedkendelse og åbenbar tilegnelse af det, der skete i dåben. Med Grundt-

vigs forståelse er ordene »Når vi kun vil« som vist en forudsætning for konfirmationens objektive part, Guds bekræftelse af den bekendende. Her er konfirmanden passiv som den, der konfirmeres. Samme syn ses hos Vilhelm Beck og i det såkaldte trosgennembrud hos Bucer, Erasmus og pietisterne som tidligere anført. Det såkaldte subjektive element i konfirmationen står altså ikke alene, men må forstås som noget, der indgår i helheden sammen med Guds gerning i konfirmationen. Set på denne måde er en samvirken mellem det objektive og subjektive grundlaget for en konfirmationsteologi.

3.4.3 *Forholdet mellem subjektiv og objektiv konfirmation*

Præsten kan understrege konfirmationens objektivitet som Guds gerning med ordene til de unge: »Det er ikke dig, der bekræfter, det er Gud« (Schrøder-Hansen 1987, 31). Her synes det forudsat, at den subjektive konfirmation ikke er aktuel og en forkert antagelse hos de unge, men som nævnt var tanken den, at den objektive konfirmation forudsætter den subjektive, altså de unges bekendelse. Dette kan synes at støde an mod dogmet om den ubetingede nåde. Her siger Søren Lodberg Hvas »Vi kan hverken bekræfte eller stadfæste dåben – men vi kan vedkende os den pagt, som Gud i dåben oprettede med os.« (Hvas 1987, 17). Understregningen af det objektive har altså også en grænse i lyset af den betingelsesløse nåde. Vi kan vedkende os pagten. Denne er nok oprettet af Gud i dåben, men den må vedkendes, hvis den skal være virkelig som pagt. Konfirmandens tilkendegivelse kan nok være genlyden af Guds gerning og den glade accept heraf, men det kan ikke udelukkes, at den har givet anledning til svære overvejelser og måske sjælegranskning. Uanset dette sidste må Guds gerning opleves som det egentlige i trosgennembruddet, som er Åndens værk. Måske er ja-ordet som udtryk for et personligt valg i praksis grundlaget for at forstå konfirmationens objektivitet.

Den objektive forståelse med den subjektive tilgang er næppe rigtig luthersk, kan det hævdes. Men til gengæld er det som tidligere vist et spørgsmål, om der eksisterer en objektiv konfirmation i strengt luthersk forstand. Det er netop her, vi har lovmaterialets dogme, at konfirmation kan undværes, da vi har dåben. Det kan sluttes herudfra, at der i grunden slet ikke kan tales om Guds gerning i konfirmationen på luthersk grund. Men netop dette kan bestrides. Som vist indrømmer selv Luther, at konfirmationsbønnen må have virkning, og på grund af bønnens særlige karakter må der være tale om en særlig bøn til en særlig lejlighed med en særlig virkning. Det handler her om fuldførelse af den oplæring, som dåben betinger.

I overensstemmelse med grundtvigsk tradition slutter P.G. Lindhardt, at konfirmationen er såvel objektiv, udtryk for Guds gerning, som subjektiv, beror på konfirmandens ja eller accept (1936, 43). Det sidste synes at være en forudsætning for det første, men er mere kompliceret end som så. Rækkefølgen kan være omvendt, idet accepten hos den unge udspringer af erfaringen af Guds accept. Da dette sidste (at opleve sig godtaget hos Gud) har hovedvægten i forhold til egen accept, kan det subjektive næsten glemmes eller ses som betydningsløst i sammenhængen. Men i forståelsen af, hvad konfirma-

tionen må være, må begge synsmåder fastholdes. Vægtlægningen kan så være på det objektive, Guds gerning, som det, der sker med konfirmanden. Dette fremgår af den passive form *at konfirmeres*, noget, der sker med den unge.

4. Konklusion

De fire negationer er indbyrdes forbundne med første negation om selve konfirmationshandlingen som hovedpunktet. Første negation er knyttet til fortiden, idet den griber tilbage til reformationens første tid, mens de øvrige negationer om kristendomssyn, pædagogik og konfirmandens ja-ord mere forekommer som en tilpasning til tidens vilkår. Det sidste kan være kritisabelt, fordi tilpasningen kan være på bekostning af det, sagen drejer sig om, som når kristendom fratages sit mystiske element, og bekendelsen bliver noget mindre end et ja til troen. Heroverfor fremtræder første negation som ren luthersk ortodoksi. Der kan imidlertid være tale om en uheldig alliance, for nedvurderingen af konfirmationen som noget unødvendigt passer med en nedskrivning af det, der er tilknyttet konfirmationen. Alle negationerne kan således ses som et knæfald for sekulariseringen og en tilpasning til den verden, kirken ellers har til opgave at øve indflydelse på.

De ovenstående betragtninger kan naturligvis imødegås med påvisning af nødvendig tilpasning til tidens vilkår, men hvis der er noget rigtigt i overvejelserne, kalder de på konsekvenser. Hver enkelt af negationerne kan undersøges og vurderes. Væsentligst er behovet for en selvstændig konfirmationsteologi. En sådan er søgt påvist mulig, uden at det betyder en nedvurdering af dåben. Overfor dette kan der dog fremdeles argumenteres for, at en opvurdering af konfirmationen må tage noget fra dåben. En imødegåelse af en sådan indvending vil da være, at der også kan være en fare for en opvurdering af dåben som selvvirkende, således at kravet om efterfølgende undervisning sættes i skyggen. Diskussionen om den rette balance kan således fortsætte.

Noter

- 1 Anordningen § 7: »Adgang til at blive konfirmeret har enhver, der 1) er døbt med den kristne dåb, 2) har modtaget forberedelse til konfirmation i henhold til bestemmelserne i dette kapitel, og 3) er fortrolig med den kristne tros elementære indhold og folkekirkens gudstjeneste. Stk. 2. Det påhviler præsten at påse, at de i stk. 1, nr. 1-3, nævnte vilkår for konfirmation er opfyldte.« (2014).
- 2 Bucers reformatoriske konfirmation har været afgørende for konfirmationsritualer først i reformationstiden og for kirkeordningen for Wittenberg fra 1545 indbefattende offentlig bekendelseshandling og tilhørende forbøn
- 3 Morten Holmqvist skriver i forbindelse med den norske konfirmationsordning: »The aim for confirmation time is to revive and strengthen the life of faith given in baptism, so that young people can live their lives in renunciation of the devil and faith in Christ, in worship and service, as disciples of Jesus Christ at home, in church and in society« (Holmqvist 2015, 17).
- 4 Forordning af 1736 stk. 11 vedrørende trosvar og konfirmationsløfte: »Derpaa tilspørger han (præsten) enhver i Særdeleshed, om han af gandske Hierte forsager Diævelen og

alt hans Væsen og alle hans Gierninger [...] dernest om han af gandske Hierte troer paa Gud Fader, Søn og Hellig Aand [...] For det tredje, om han vil blive udi saadan sin Daabes

Pagt indtil sin sidste saglige Ende, saa maae han saadant med et tydelig Ja stadfæste og bekræfte, og give hannem sin Haand derpaa.«

Litteraturliste

- Beck, Vilhelm. 1902. *Min konfirmandforberedelse*. København: Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark.
- Christensen, Leise. 2010. »Confirmation Work in Denmark«. I *Confirmation Work in Europe*, redigeret af Friedrich Schweitzer, 116-138. München: Random House.
- Danstrup, John og Hal Koch. 1965. *Danmarks Historie. Oplysning og tolerance 1723-1784*, bind 9. København: Politikens Forlag.
- Den Danske Salmebog*. 2003. Det Kgl. Vajsenhus.
- Grundtvig, N.F.S. 1832. *Om Daabs-Pagten: I Anledning af Hr. Stiftsprovst Clausens Barne-Daab og offentlige Erklæring*. København: Wahl.
- Gøtzsche, Johannes. 1935. *Om konfirmationen*. København: O. Lohse.
- Hareide, Bjarne. 1966. *Konfirmasjonen i reformasjonstien: en undersøkelse av den lutherske konfirmasjon i Tyskland 1520-1585*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Holmqvist, Morten. 2015. *Learning Religion in Confirmation: Mediating the Material Logics of Religion: an ethnographic case study of religious learning in confirmation within the Church of Norway*. Oslo: MF Norwegian School of Theology.
- Hvas, Søren Lodberg. 1987. »Konfirmations historie og teologi«. I Betænkning nr. 1100. 1987. *Konfirmation begravelse*. Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission, 7-23. København: Det juridiske laboratorium.
- Jansen, F. J. Billeskov. 1992/2016. *Kierkegaard: introduktion til Søren Kierkegaards liv og tanker*. København: Lindhardt og Ringhof Forlag.
- Johansen, Kirstine Helboe. 2009. *Den nødvendige balance: En ritualteoretisk og praktisk teologisk analyse af højmessens mellem magi og symbol*. Ph.d.-skolen Teologi og Religionsvidenskab, Afdeling for Kirkehistorie og Praktisk Teologi, Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.
- Juul, Kirsten Grube og Suzette Schurmann Munksgaard. 2015. *Hvad tror du selv?* København: Forlaget ungdomsanalyse.nu.
- Lindhardt, P.G. 1936. *Konfirmationens historie i Danmark*. København: O. Lohses.
- Luther, Martin. 1520. »*De capitivitate Babylonica ecclesia. Praeludium Martini Lutheri*. I *Martin Luther Lateinisch-Deutsche Studieausgabe* Band 3 redigeret af Günther Wartenberg og Michael Beyer, 2009, 313-315. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt
- Paulli, J.H. 1851. *Dr. Niels Hemmingsens Pastoraltheologie*. København: Bianco Luno.
- Petersen, Pernille Nærvig. 2017. *Præster, konfirmander og konfirmationsforberedelse. En brugsrapport fra Helsingør stift*. Helsingør.

- Resen, H.P. 1627. *De visitatione catechetica ac sacris Catechumenorum, et exercitatorum religiosa confirmatione*. bl. 5-6.
- Schmidt, Ulla og Kirstine Helboe Johansen. 2017. »Theological Anthropologies in a Neighbourhood Church«. I *What is Human?: Theological Encounters with Anthropology* redigeret af Eve-Marie Becker, Jan Dietrich og Bo Kristian Holm, 379-402, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Schrøder-Hansen, Ingrid, 1987. *Overvejelser omkring konfirmationsritualet*. Betænkning nr. 1100. *Konfirmation begravelse*. Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission, 31-37. København. Det juridiske laboratorium.
- Schweitzer, Friedrich, Thomas Slag, Henrik Simojoki, Kati Tervo-Niemelä og Wolfgang Ilg (red.). 2017. *Confirmation, Faith and Volunteerism, A Longitudinal Study of Protestant Adolescents in the Transition towards Adulthood European Perspectives*. München: Güters Loher Verlags Haus.
- Søltoft, Pia, 2018, *Anden søndag i fasten*. Præsteforeningens blad 9. februar 2018 nr. 6

Juridiske materialer

- Anordning nr. 1027 af 24. september 2014. *Anordning om børnekonfirmandundervisning og konfirmation*.
- Betænkning nr. 1100. 1987. *Konfirmation begravelse*. Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission. København. Det juridiske laboratorium.
- Dåbsoplæring i folkekirken. 2010. *Beretning fra den af biskopperne nedsatte arbejdsgruppe om dåbsoplæring*.
- Forordning angaaende Den tilvorende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse udi deres Daabes Naade*. 1736. Friderichsberg Slot. Bibliotheca Regia Hafniensis.
- Vejledning til børnekonfirmandundervisning og konfirmationsforberedelse* (Anordning nr. 1027 af 24. september 2014)

Forfatter

Anna Døssing Gunnertoft
Aalborg stift og Aarhus Universitet
Klokkerfaldet 52
8210 Aarhus V
adje@km.dk

Artiklen er blevet godkendt ved en redaktionsuafhængig fagfælle vurdering.